

І. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІСТИКИ

Чижко В.С.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

Велика увага у багатьох країнах світу приділяється підготовці національних біографічних словників. І це закономірно, оскільки такі видання є важливим складником культури того чи іншого народу. Вони, так би мовити, олюднюють його багатовікову історію, істотно доповнюють наукові праці про становлення й розвиток різних галузей знань, виявляють нові імена славетних співвітчизників, зберігають відомості про діяння минулих поколінь, висвітлюють їх внесок у скарбницю світової культури, а також у справу дальшого поступу державності тієї чи іншої країни, її економіки, науки, освіти, літератури, мистецтва, що є основою для формування історичної пам'яті, виховання національної гордості народу.

Зрозуміло, що для України налагодження випуску біографічних словників набуває виняткового значення, особливо ж — на сучасному етапі її національно-культурного відродження. Адже одним з найбільших недоліків українознавчих досліджень до останнього часу залишається те, що вони оперують досить обмеженим фактичним матеріалом, спираючись переважно на вже відомі науці явища, події, імена. Вийти на принципово новий рівень історико-культурних студій можливо лише за умови введення до наукового обігу даних про максимальну кількість подій і персоналій нашого минулого і сучасності. Лише тоді відкриється вся багатогранність української історії та культури, стане виразніше помітним їх місце у світовому контексті. А це, у свою чергу, дасть змогу відтворити саму історію України в портретах її видатних діячів.

Український біографічний словник повинен відображати все поліетнічне розмаїття діячів історії та культури, що відповідає світовій практиці створення національних біографічних словників, а також самій сутності історичного та культурного процесів в Україні. При цьому необхідно уникати будь-яких кон'юнктурних обмежень при доборі осіб за етнічними, соціальними, релігійними та іншими ознаками, дотримуючись принципу всеохопленості території українських земель у їх етнічному та державно-політичному розвитку від витоків до сучасності.

Нижня хронологічна межа УБС повинна охоплювати персоналії стародавніх авторів, які залишили у своїх творах описи території України, племен і народів, які мешкали у її межах, а також відомих політичних і культурних діячів стародавніх народів і держав, участь яких у формуванні українського етносу та сучасних національних меншин на території України неспростовно доведена наукою. Останнє необхідно насамперед для того, щоб розкрити процеси інтеграції культур національних меншостей у єдиній українській культурі.

Що ж стосується верхньої хронологічної межі УБС, то, зважаючи на довготривалий перспективний характер роботи над словником, її недоцільно встановлювати.

Основним загальним критерієм відбору осіб до УБС є належність діяча до історичного та культурного процесів в Україні, його роль в українському житті та вплив на нього (позитивний чи негативний). Необхідно враховувати передусім факти функціонування особи в національній історії та культурі.

При цьому відбір осіб повинен ґрунтуватися не лише на основі уявлень про реальний позитивний чи негативний вплив тієї чи іншої особи на процеси в Україні, а й на критеріях інформативних, джерелознавчих, коли до словника вводяться імена на тій підставі, що вони згадуються у важливих письмових і усних, особливо давніх, джерелах. Тому загальним джерелознавчим критерієм відбору імен до УБС є наявність згадок про особу у важливих джерелах, насамперед писемних, таких як літописи, хронографи і хроніки, життя святих, актові джерела (законодавчі, нормативні акти, міжнародні договори тощо), генеалогічні довідники, гербовники, документи діловодства, географічні і статистичні описи, публіцистика, періодична преса, в т.ч. газети і журнали української діаспори, мемуарні твори (спогади, автобіографії, анкети, щоденники учасників подій), приватне листування (епістолярні джерела), програмні документи політичних партій і громадських організацій (братств, товариств, громад, спілок тощо). Крім цих видів писемних джерел варто використати усні (фольклорні) — епічні пісні, билини, слова, сказання, перекази, легенди тощо.

Таким чином, УБС вміщуватиме інформацію про померлих і живі діячі української історії та культури. Тут будуть представлені:

особистості української і неукраїнської національностей за походженням від давнини до сучасності, які своєю діяльністю вплинули на розвиток економічної, суспільно-політичної, державної, культурно-освітньої, наукової та інших сфер життя України,

іноземних держав, світову історію та культуру;

– діячі української діаспори, участь яких в українських політичних, економічних, культурних, наукових, релігійних організаціях, спілках і фондах зарубіжжя та їх внесок у світове надбання отримали визнання;

– особи іноземного походження, які проживали певний час в Україні або зв'язали свою долю з нею та справили помітний вплив на розвиток української історії та культури, сприяли популяризації досягнень України у світі.

УБС включатиме персоналії кількох різних рівнів: від постатей світового, європейського і загальнослов'янського масштабу до порівняно маловідомих діячів, які репрезентуватимуть різні регіони України, діаспору далекого і близького зарубіжжя та іноземців, що вплинули на українську історію та культуру.

Визначні постаті мають бути відібрані всі, а з рядових – ті, що служили або служать прикладом для діячів певного фаху, і їхня праця набула широкого визнання їх сучасників. В УБС будуть подані біографії економістів, фінансистів, бізнесменів, виробників, аграріїв, екологів, аристократів, художників, письменників, танцівників балету, діячів благодійності, працівників освіти, громадських і молодіжних організацій, конструкторів, архітекторів, модельєрів, служителів культури, ювелірів, кінодіячів, артистів, співаків, музикантів, композиторів, істориків, журналістів, правознавців, літературознавців, лікарів, військових, філософів, політиків, урядовців, революціонерів, учених, соціологів, космонавтів, розвідників, спортсменів тощо.

Спираючись на досвід діяльності Біографічної комісії ВУАН 1918–33 рр., пропонується поділити персоналії на три умовні категорії щодо розмірів біографічних статей, враховуючи роль і вплив тієї чи іншої особи на історичний та культурний процеси в Україні:

1. Найбільш відомі постаті, які очолювали процес державотворення, національно-визвольний і культурно-просвітницький рух, а їх діяльність отримала визнання світової спільноти.

2. Особи загальнонаціонального значення, активні учасники процесу національного відродження, які збагатили своїм доробком досвід людства в різних сферах діяльності.

3. Діячі регіонального і місцевого значення, представники української діаспори та іноземці, які вплинули на історичний та культурний процеси в Україні.

З метою найбільш повного і об'єктивного висвітлення біографій осіб зазначених трьох категорій, відповідно до їх внеску в ук-

раїнську і світову історію та культуру, пропонується готувати біографічні статті обсягом до 0,5 др.арк. — для першої категорії, до 0,3 др.арк. — для другої та 0,2 др.арк. — для третьої.

Встановлення обсягів статей зобов'яже й авторів писати якнайточніше, оповідати факти, уникати риторичного стилю, дотримуватись хронологічного порядку, наводити дослівні вислови тільки в разі виняткової потреби.

Передбачається виявлення якомога більшої кількості персоналій діячів української історії та культури — гостра потреба в цьому відчувається науковцями і громадськістю.

З цією метою започатковано Комп'ютерний банк даних словникової частини Українського біографічного словника (КБД СЧ УБС).

Створення такого Банку даних УБС розглядається як передумова всієї подальшої роботи, тому що переважна більшість персоналій діячів історії та культури України — маловідома, забута або піддавалася замовчуванню, і потрібно відшукати відомості про них та написати біографії.

До комп'ютерного банку даних словникової частини УБС, зважаючи на його загальнонаціональне значення, необхідно внести відомості про якомога більшу кількість імен, пов'язаних з подіями багатомірової історії України, з українською діаспорою у всьому світі, із дослідженнями та популяризацією історії та культури України у зарубіжних країнах. При цьому кількість персоналій комп'ютерного банку даних не повинна обмежуватися ніякими заздалегідь встановленими обсягами майбутніх видань, оскільки теоретично і практично будь-яка з персоналій може увійти до певного словника, довідника чи покажчика, побудованого за хронологічним, тематичним чи територіальними принципами, або стати об'єктом дослідницької уваги у майбутньому.

До КБД СЧ УБС мають бути внесені особи, незалежно від нашої оцінки їх діяльності, з українських та українознавчих загальних і галузевих енциклопедій, енциклопедичних словників, довідників, архівів, рукописних фондів бібліотек, а також діячі, віднайдені Біографічною комісією ВУАН у 1918—33 рр., Інститутом біографічних досліджень ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, окремими українськими і зарубіжними дослідниками в галузі української біобібліографії.

В перспективі з тих персоналій, які увійдуть до КБД СЧ УБС, відокремиться "головний корпус" імен і їхніх портретів, що й складе основу фундаментального багатотомного УБС. Частина інформації, вірогідно, залишиться в КБД, будучи доступною для

фахівців з різних галузей знань.

З метою забезпечення передумов для найскорішої підготовки Українського біографічного словника будуть створені комп'ютерні банки даних:

- архівних і літописних джерел, які містять інформацію про видатних діячів української землі;
- українознавчих тематичних, хронологічних і регіональних словників, довідників, покажчиків та енциклопедій;
- некрологів;
- існуючих фотопортретів осіб, які будуть внесені до УБС.

На підставі опрацювання зазначених банків даних буде створюватись словникова частина УБС з мінімальними даними про особу, але обов'язково з зазначенням джерел, звідки взяті відомості про неї. Сам словник з метою апробації його матеріалів та введення в науковий обіг повних персоналій буде публікуватися в окремих зошитах словникової частини УБС, в науковому збірнику "Українська біографістика" та в різних періодичних виданнях.

Окрім названих, будуть створені комп'ютерні бази даних вітчизняних і зарубіжних:

- фахівців та аматорів, які мають напрацьований матеріал і можуть бути залучені для підготовки біографічних статей;
- установ і організацій, що мають інформаційні масиви з національної біографістики та тих інституцій, які ведуть певну роботу в напрямі підготовки довідників, покажчиків, енциклопедій тощо.

Таким чином буде проведено своєрідну інвентаризацію фахівців та установ України, українознавчих центрів зарубіжжя з метою залучення їх до підготовки УБС та апробації словникової частини УБС, оскільки списки імен в алфавітному порядку будуть надсилатися їм на експертизу.

До кожного рецензента буде висловлено прохання запропонувати додатки або викреслення та вказати можливих авторів біографічних статей (яку статтю напише сам, а яку потрібно замовити і у кого).

Всю працю над УБС патрунуватиме Біографічна комісія НАН України, яка складатиметься із спеціалістів різних поглядів і течій. Вона буде затверджувати остаточний варіант словникової частини УБС, і тільки після цього Інститутом біографічних досліджень ЦНБ будуть готуватися і замовлятимуться повні статті у широкого кола наукової громадськості.

Кожному авторові біографічної статті буде надсилатися контракт із зазначенням обсягів статей і терміну виконання. При

цьому буде додана редакційна інструкція УБС і приблизний зразок статті.

На кожен окрему статтю буде заведена папка, де зберігатимуться матеріали від першого варіанту до останнього, щоб можна було прослідкувати всі етапи роботи (редагування, рецензування, доопрацювання тощо). Авторів буде надсилатися для звірки остання версія статті, яка буде йти до друку.

Автори біографічних статей повинні змалювати окремих діячів не лише з точки зору їх місця в житті суспільства, а й схарактеризувати їх риси характеру та особисте життя. Це дозволить читачам побачити постаті більш живими і рельєфними.

Повинні бути свої особливості у співвідношенні фактичного і теоретичного матеріалу в наукових біографіях діячів української історії та культури. Важливо зробити в біографії узагальнення суспільно-корисних уроків життя вибраного діяча, приділити увагу його трудовій, творчій, суспільно-політичній діяльності. Щоб розкрити мотиви і безпосередні прояви активності особи, доречно дати коротку характеристику історичних обставин, у яких вона діяла.

Деяко іншим повинен бути розподіл фактичного і теоретичного матеріалу в наукових біографіях письменників, митців, учених. Тут увага повинна приділятися не тільки суспільно-корисним діям особи, але й аналізу її творчості. Це дозволить розширити теоретичну частину біографії.

В цілому, кому б не була присвячена біографія — державним, політичним, військовим, релігійним діячам, виробничникам, ученим, письменникам, художникам, композиторам, співакам, іншим митцям — завжди в центрі уваги автора повинна бути справа людини, життєвий шлях, трудова, творча діяльність якої відображається.

Натомість великих зусиль дослідників потребує розширення джерельної бази, пошуки даних у вітчизняних і зарубіжних архівах. Багато статей повинно з'явитися з врахуванням російських, польських, чеських, угорських, румунських, словацьких, австрійських, американських, канадських, австралійських та ін. матеріалів, що у біографічних словниках інших народів є не таким частим явищем. Це при тому, що перші відомості братимуться з вітчизняних досліджень, некрологів, які вміщені у періодичних виданнях.

Окрім інформування і популяризації знань біографічні статті, що вміщуватимуться в УБС, матимуть наукове значення, оскільки встановлення ідентичності багатьох осіб, вміщення їх у певні ча-

сові і просторові рамки звільнять дослідників колективної біографії від нелегкого пошуку матеріалів про окремих діячів. Безпосередньо шукаючи персональні дані, не один науковець, аматор, читач натрапить на цінні реалії через особи і джерела, що торкаються того чи іншого діяча. Дослідники будуть натрапляти нерідко на маловідомі інституції, групи, верстви, течії тощо. Більше того, лише на підставі словника можливо буде зробити висновки про роль родового чинника в історії, про участь суспільних верств і регіонів у створенні національної культури, про внесок інших народів в українську історію та культуру.

Кожна стаття про живих і померлих осіб, обсягом 3–12 сторінок машинопису, буде включати ілюстрації, рукописні, архівні, бібліографічні довідки. Це дозволить читачу і досліднику перевірити зміст біографії, а при необхідності розширити та поглибити подані відомості.

Після отримання повних біографічних статей Інститутом біографічних досліджень ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України буде проведено їх редагування, рецензування і підготовка до друку на комп'ютерній видавничій системі інституту, в алфавітному порядку і в окремих зошитах, кожен з яких буде публікуватись тиражем 500 примірників, обсягом до 25 др.арк., де вміщуватиметься 300–400 повних біографій. Ці зошити знову, відповідно до літер, будуть направлятися для висновку вітчизняним і зарубіжним спеціалістам з різних галузей історії та культури, щоб запобігти неточностей, помилок у біографіях перед публікацією у черговому томі Українського біографічного словника, обсягом у 100 др.арк. Кожен такий том буде складатися з чотирьох біографічних зошитів, а остаточне рішення про його публікацію, після останньої експертизи зошитів, прийматиме Біографічна комісія НАН України, яка буде пізніше створена.

Вся робота над УБС — від підготовки словникової частини до оригінал-макету окремого тому — буде проводитись на комп'ютерній основі.

В міру накопичення біографічних матеріалів у центрі і в регіонах будуть готуватися до видання тематичні, хронологічні та регіональні словники, довідники і покажчики.

Важливим напрямом роботи на всіх етапах підготовки УБС є максимальне використання нових даних для виправлення помилок в існуючих тематичних словниках, довідниках та енциклопедіях, оскільки це буде сприяти якісній підготовці нових біографічних статей, які увійдуть до багатотомного УБС.

З метою вироблення єдиних підходів при відборі осіб до слов-

никової частини УБС та при написанні нових біографічних статей про різні категорії осіб уже розроблені і, з метою обговорення, друкуються в цьому науковому збірнику структура словникової частини УБС, методичні поради автору і редактору УБС, приблизні зразки біографічних статей про осіб з різних сфер діяльності, лист-звернення і анкета для опитування сучасників, анотації концепції програмно-комп'ютерного забезпечення підготовки і видання УБС тощо.

Реалізація проекту, який за своїм характером має загальнонаціональне значення, вимагає консолідації зусиль науковців, громадських діячів, товариств, об'єднань, установ України і діаспори далекого і близького зарубіжжя. Зокрема, передбачається налагодити тісну співпрацю з підрозділами ЦНБ ім. В.І.Вернадського і ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України, академічними інститутами гуманітарного профілю, вищими учбовими закладами республіки, центральними і обласними державними архівами України, музеями, бібліотеками, фондами, громадськими організаціями, Українською енциклопедією, Українською літературною енциклопедією, Українською музичною енциклопедією тощо.

Щодо країн ближнього зарубіжжя, то для здійснення проекту принципово важливим є співробітництво з центральними архівами Росії, з Інститутом російської літератури (Пушкінський дім) РАН, який почав підготовку і видання фундаментального біографічного словника "Російські письменники 1800–1917 рр.". Уже в 1991–94 рр. надруковано три томи, де є чимало персоналій і українських письменників.

У далекому зарубіжжі необхідно налагодити співпрацю, в першу чергу, із Словацьким біографічним інститутом у м. Мартін та редколегіями польського, австрійського, угорського, чеського біографічних словників, оскільки вони досліджують багато біографій українців. Потрібно також налагодити співробітництво з американським, англійським, канадським, бельгійським, італійським, німецьким та іншими біографічними центрами.

І безумовно, розпочинаючи підготовку Українського біографічного словника, науковці Національної академії наук України сподіваються на активну участь і підтримку з боку Українського наукового інституту Гарвардського університету, Інституту східноєвропейських досліджень ім. В.І.Липинського, Центру досліджень історії еміграції Міннесотського університету, Української дослідної програми Іллінойського університету (США), Канадського інституту українознавчих студій, Редколегії п'ятитомної англомовної "Енциклопедії України" (Канада), Українського вільно-

го університету у Мюнхені (Німеччина), Європейського осередку НТШ у Сарселі (Франція), НТШ, УВАН у США, редакції газети "Свобода", об'єднання українців у Польщі, світової федерації жіночих організацій, товариств Лемківщина, Гудульщина, Головної редакційної ради семитомної "Енциклопедії української діаспори" та багатьох інших.

Попик В.І.

ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ БІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ ІСТОРИЧНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ З НАРОДАМИ ЄВРОПИ ТА ПЕРСОНАЛІЙ ДІЯЧІВ НЕУКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Однією з недостатньо розроблених — як у теоретичному, так і в практичному плані — проблем підготовки Українського біографічного словника є вироблення загальноприйнятних принципів та форм відображення у ньому зв'язків України з країнами і народами Європи, а також висвітлення біографій діячів історії та культури неукраїнського походження.

Насамперед вимагає вирішення питання про діапазон відібраних для включення до УБС персоналій неукраїнців, які мешкали в українських землях, іноземних діячів, а також етнічних українців, які тим чи іншим шляхом виявились відірваними від Батьківщини і до певної міри втратили свою національну ідентичність. Не вирішивши цього, годі намагатись рушати далі, до осмислення оптимальних засад створення подібних біографій.

Не претендуючи на повноту і систематичність охоплення матеріалу, спробуємо окреслити деякі вузлові моменти, проілюструвавши їх окремими прикладами.

Питання діапазону добору імен до Словника може трактуватися по-різному в досить широких межах: від визнання за можливе висвітлення в УБС діяльності лише окремих визначних осіб, безпосередньо пов'язаних з українським життям, до прагнення всебічно відобразити на біографічному матеріалі минуле і сучасне України, її культуру у всій повноті, суперечливості і трагедійності історичних процесів, у поліетнічному розмаїтті її життя. Обидва названі підходи мають право на існування, обидва позначені патріотичною спрямованістю, хоча об'єктивний зміст їх і навіть самі ідейні засади багато у чому є протилежними.

"Вузький" підхід ґрунтується на розумінні ідеї національного біографічного словника як майже виключно етнічно-українського